

засобів, можливостей, сил і резервів, котрі можуть бути використані як для забезпечення політичного, економічного і соціокультурного розвитку України, так і для вирішення безпекових, екологічних, соціально-демографічних та інших проблем на Європейському континенті), який ще може бути реалізованим, оскільки українство вже кілька століть утверджує себе як доволі потужний *цивілобудівний* «організм».

Європейський вибір України висуває низку теоретичних і практичних завдань. Це, насамперед, торкається усвідомлення українством свого залучення у потік європейського цивілізаційного процесу, який має довгу історію, а також питань, пов'язаних з визначенням перспектив цивілізаційної самореалізації українства. Соціогуманітарне обґрунтування загальнолюдського цивілізаційного процесу дозволить розкрити цивілізаційний потенціал українства, сприятиме самоусвідомленню української нації як європейської. Отже, українцям не варто вважати себе якимись неповноцінними чи маргінальними з цивілізаційного погляду. Цивілізаційний потенціал громадян України має безпосереднє відношення до найпотужнішої у світі європейської цивілізації. Українству необхідно виборювати своє місце і свою роль у світовій цивілізації, але не тільки в географічному вимірі, а й у духовно-світоглядному, науковому, інформаційно-технологічному, соціально-економічному, безпековому, геополітичному та інших вимірах.

1. *Багалій Д.* Из автобіографії / Д. Багалій // 3 іменем Святого Володимира: У 2 кн. – Кн. 1. – К.: Заповіт, 1994. – 453 с. 2. *Воропаєва Т.* Україна: соціор, геосоціор, етносоціор / Т. Воропаєва // Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. Колективна монографія. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 245 с. 3. *Дорошенко Д.* Доповнення до споминів В. В. Садовського / Д. Дорошенко // 3 іменем Святого Володимира: У 2 кн. – Кн. 2. – К.: Заповіт, 1994. – 453 с. 4. *Залізняк Л. Л.* Україна в системі світових цивілізацій / Л. Л. Залізняк // Пам'ять століть. – 1997. – № 1. – С. 4–10. 5. *Качкан В. А.* Українське народознавство в іменах / В. А. Качкан. – У 2 ч. – Ч. 1. – К.: Либідь, 1994. – 336 с. 6. Київський університет імені Тараса Шевченка. Сторінки історії і сьогодення. – К., 1994. 7. Походження, становлення та розвиток українського народу: монографія / Обушний М. І., Баран В. Д., Воропаєва Т. С., Залізняк Л. Л., Зінченко А. Л., Кагамлик С. Р., Конча С. В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 554 с. 8. Українознавство. Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. І. Обушного. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 672 с. 9. *Фукуяма Ф.* Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 282 с. 10. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ Москва: Полиграфиздат, 2010. – 588 с. 11. *Хантингтон С.* Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с. 12. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 571 с. 13. *Цивилизационная структура современного мира: В 3-х т. Т. 2. Макрохристианский мир в эпоху глобализации / Ю. М. Пахомов, Ю. В. Павленко и др.* – К.: Наукова думка, 2007. – 691 с. 14. *Яковец Ю. В.* Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2003. – 441 с. 15. *Sztompka P.* The Sociology of Social Change. – Oxford; Cambridge: Blackwell, 1993.

Леонід Залізняк

Україна серед цивілізацій Європи

Статтю присвячено визначенню місця України серед європейських цивілізацій.

The paper is dedicated to the determination of the place of Ukraine among European Civilizations.

Характерною рисою українських реалій доби незалежності є невизначеність пріоритетів геополітичної орієнтації країни. Ось уже 20 років Україна сахається між Сходом і Заходом, між Європою та Росією, що є прямим наслідком невизначеності нашої політичної еліти. Відомий історик сучасності Семюель Хантінгтон писав: «Лише розуміючи реальний світ, державні політики можуть конструктивно змінити його» [6]. А чи всі наші керманічі розуміють складний сучасний світ, якщо згадати красномовні слова колишнього президента незалежної України Леоніда Кучми: «Скажіть, що будувати, і я вам все побудую».

Протягом буремного ХХ ст. людство принципово змінило свої погляди на власну історію. На зміну анахронічній історіософії послідовних історичних формацій (первісність, рабовласництво, феодалізм, капіталізм, комунізм) прийшло розуміння багатоманітності шляхів розвитку людства. Слідом за О. Шпенглером та А. Тойнбі сучасні історики та політики розглядають всесвітню історію як боротьбу кількох світових цивілізацій між собою за місце під сонцем [7; 5]. Цивілізаційний підхід до історії людства – один з новітніх фундаментальних принципів сучасної геополітики, без врахування якого неможливе адекватне розуміння сьогодення.

З позицій цього підходу на Європейському континенті конкурують між собою дві цивілізації – власне європейська та євразійська, донедавна представлена Російською імперією на радянському етапі розвитку (СРСР). Розпад Радянського Союзу по суті є крахом євразійської цивілізації, що не витримала конкуренції з боку більш ефективної європейської соціально-економічної моделі [3, с. 193–210].

Релікт загиблої цивілізації, сучасна Російська Федерація, намагається втримати у своїй орбіті колишніх своїх сателітів, землі яких були загарбані в процесі імперської експансії останніх століть. Інструментом утримання у сфері свого впливу є міф про одвічну належність України до євразійського цивілізаційного простору.

Твердження про споконвічне євразійство українців не таке однозначне, як запевняють російські геополітики, бо суперечить численним історичним фактам. Неупереджений аналіз останніх свідчить про дуже давні органічні зв'язки України з Європою. Їхнє підґрунтя заклали греко-римські впливи на територію України, початок яких сягає доби грецької колонізації Північного Надчорномор'я у VII–V ст. до н. е. Як відомо, середньовічна Європа, що успадкувала римську культуру, право, латину, державну релігію – християнство, постала на римському фундаменті в межах поширення його культурно-історичних впливів. Останні у Східній Європі територіально охоплювали Україну, куди ідея державності потрапила з античного Середземномор'я і реалізувалася в Київській Русі одночасно з постановням інших середньовічних держав Європи. Ця перша українська держава Русь за головними параметрами була типовим для середньовічної Європи державним утворенням, а отже, органічною частиною молоді європейської цивілізації [3].

Київська Русь виникла вздовж торговельного шляху з Балтії до Середземномор'я, що являв собою східну частину загальноєвропейської торговельної мережі. На теренах Русі-України поширилась європейська срібна монета динарій, що є переконливим доказом домінування торгово-економічних

зв'язків західного спрямування. Як свідчать династичні шлюби київських князів, політичні зв'язки Русі були теж спрямовані на Захід. «Тестем Європи» звали Ярослава Мудрого, найближча рідня якого була одружена з членами багатьох королівських династій Європи.

Прийняття загальноєвропейської релігії (тобто християнства) духовно інкорпоровало Київську Русь у європейську духовну спільноту. Наголос євразійців на споконвічній з часів Святого Володимира київської принципів конфесійній відмінності Русі від Заходу, є явним перебільшенням. Як зазначалося, Київська Русь була християнською, але не православною в сучасному розумінні слова.

Татаро-монгольське нашествя 1237–1242 рр. перервало зв'язок з Європою північно-східної Володимиро-Суздальської Русі. Однак Новгород, Псков, Полоцьк, Київ, Галич продовжили свій розвиток у лоні Європи. В Україні монгольське ярмо тривало вдвічі менше, ніж на Верхній Волзі, а саме 126 років, до поразки татар на Синіх Водах 1363 р. На цей час лідерство в Південній Русі перебрало Галицько-Волинське князівство, яке було прямим нащадком та спадкоємцем княжого Києва. Данило Галицький встановив найтісніші зв'язки з Польщею та Угорщиною. З метою організації хрестового походу проти татар він тісно контактував з папою римським, представник якого коронував князя як європейського короля. У державі поширилася латина, якою написані останні грамоти галицьких князів. Галицько-Волинське князівство економічно, політично та культурно було пов'язане з Європою настільки тісно, що нерідко звалось в європейських хроніках королівством.

У литовсько-польський період XIV–XVIII ст. Україна втратила незалежність, але зберегла тісні зв'язки з Європою. Адже Литва та Польща були периферійно європейськими країнами. Європейська монета ходила в Україні з кінця X ст. до початку XVIII ст., тобто до правління І. Мазепи включно. Це переконливо свідчить про західні зв'язки української економіки протягом розвиненого та пізнього середньовіччя.

У козацькі часи зв'язки України з Європою суттєво зміцнилися. Сама аграрна колонізація українських степів XVI–XVIII ст. була спричинена потужним розвитком Європи і зростанням попиту на українське збіжжя та іншу сільськогосподарську продукцію. Колонізація родючих земель лісостепової та степової України в умовах татарської небезпеки набула збройної форми. Тобто сам феномен українського козацтва пов'язаний з глобальними соціально-економічними процесами у пізньосередньовічній Європі. Сільськогосподарська продукція вивозилася на захід чумацькими валками через Краків та Гданськ. А чумакування – це оптова торгівля, різновид ринкової економіки, властивий ранньобуржуазній Європі.

Буржуазна революція, що прокотилася континентом у XVI–XVII ст., сягнула й України. Дослідники неодноразово відзначали її виразні риси в Хмельниччині. Показово, що лідер англійської буржуазної революції О. Кромвель привітав Богдана Хмельницького з перемогою. Після козацького повстання середини XVII ст. поміщицьке феодальне землеволодіння поступилося козацькій займанщині, що по суті, була примітивною формою приватної власності на землю, на якій базується рушійна сила європейської цивілізації – ринкова економіка. На зміну феодальним помістям з кріпаками прийшло засноване на приватній власності на землю, найманій праці та оптовій торгівлі (чумакуванні) ринкове сільське господарство.

Проголошення козацько-гетьманської держави знаменувало початок становлення в Україні правового суспільства європей-

ського типу, що передбачало не властиву євразійській цивілізації виборність посадових осіб. Обраний гетьман, полковник, сотник чи війт уособлювали владу на певній території лише до наступних виборів. Міста користувалися демократичним європейським магдебурзьким правом, яке передбачало виборність війта (мера) міста. Судову владу здійснювали незалежні від державної адміністрації суди на засадах Литовського Статуту, що ґрунтувався на праві Київської Русі.

У козацькі часи Україна була країною європейської освіти та культури. Письменними були навіть селяни. Згадайте свідчення іноземця Павла Алепського: «Мало не всі українці і більша частина їх жінок вміють читати». Особливо вражали іноземців багатоголосний партесний спів та знання українцями нотної грамоти. За зразками європейських університетів у Києві постав перший вищий учбовий заклад Східної Європи – Києво-Могилянська академія, яку закінчила більшість українських гетьманів та старшини. Чимало було випускників західних університетів. Серед освічених людей України поширилася латина – мова науки та міжнародного спілкування Західної Європи [5]. Нагадаю, що на той час значна частина оточення Петра I була взагалі неписьменною (наприклад, О. Меншиков).

Мистецтво розвивалося під потужним впливом європейського стилю бароко, що в Україні набув своєрідних форм, які отримали назву козацького бароко. До речі, ізольована від Європи Росія так і не створила власного стилю бароко і отримала його в готовому вигляді з України або безпосередньо з Європи у XVIII ст.

Насильницький відрив України від Європи розпочав Петро I своєю агресивною політикою державного меркантилізму. Він розорив українське купецтво, наказавши вивозити збіжжя з України на Захід лише через Ригу, Петербург і Архангельськ. Українські купці обкладалися непосильним митом, тоді як їхні російські колеги, що згоджувалися переїхати до Малоросії, отримали право на безмитну торгівлю. Щоб якось вижити українське купецтво намагалося прийняти у компаньйони росіянина. Наймали візниками росіян, бо з них на кордоні не брали мита. Паралельно була проведена жорстка грошова реформа, яка остаточно вирвала Східну Україну зі сфери обігу європейської монети та європейського ринку [1, с. 397–403]. Такими жорсткими заходами розпочалося втягування козацької України в неринкове, кріпацьке господарство Російської імперії. Разом з тим, видатний український історик та економіст О. Оглоблін переконливо показав, що українська економіка лишалася інкорпорованою в європейську не тільки у XVIII, XIX, а навіть на початку XX ст., аж до приходу до влади більшовиків.

Сумними віхами поглинення України деспотичною євразійською імперією було скасування Гетьманщини 1764 р., знищення Січі 1775 р., введення кріпацтва 1783 р., введення освіти, друкарства та церковної служби на російську мову. Символом поневолення Східної України Росією можна вважати імператорський указ 1801 р. про заборону будівництва церков у «малоросійському стилі», тобто в стилі козацького бароко.

Проте, Західна Україна, і перш за все Галичина, входила до складу європейських держав аж до середини XX ст. Спочатку це була Австро-Угорщина, а у міжвоєнний період – Польща. Незважаючи на відсутність державного суверенітету, національний гніт, Галичина та Волинь зберегли тісні культурні та економічні зв'язки з Європою. Завдяки незрівнянно вищому рівню громадянських свобод в Галичині, порівняно зі Східною Україною, галичани зберегли націо-

нальну українську свідомість. Її не вдалося знищити навіть жорстокими репресіями проти свідомих українців Західної України, які півсторіччя проводила Москва після її загарбання 1939 р. Європейська національна свідомість галичан стала могутнім каталізатором національно-визвольних змагань українців у наш час.

Отже, Україна остаточно була поглинена євразійською цивілізацією, яку уособлювала Російська імперія та її прямий спадкоємець СРСР, лише в середині ХХ ст. з приєднанням Галичини до СРСР. Неупереджений аналіз історії Східної Європи спростовує імперський міф про Україну, як споконвічну частину євразійської цивілізації, серцем якої є Москва. Навпаки, історичні факти переконливо свідчать, що опинилися ми в очолюваній Москвою євразійській спільноті зовсім недавно, не з власної волі, а внаслідок імперської експансії зі сходу [3; 4].

У наш час, у зв'язку з перемогою в усьому світі європейських принципів організації суспільства, перед Україною стоїть проблема повернення в Європу. Визначальну роль у трансформації колишніх колоній Москви у цивілізовані європейські країни належить державній еліті.

На думку того ж С. Гантінгтона, враховуючи переконливі переваги європейських цінностей, найраціональнішим кроком з боку політичних еліт країн пострадянського простору була б спроба «скочити на підніжку потягу переможної Європи», як це зробили Чехія, Угорщина, Польща, Литва, Естонія. Іншим шляхом безнадійного протистояння Заходу пішов президент Білорусі О. Лукашенко. Цей ризикований вибір вимагає від правлячої еліти країни протиставити Заходу ефективну альтернативу. Однак поки що людство не знає реальних альтернатив ефективній ринковій економіці європейського типу, що ґрунтується на приватній власності та демократичному парламентаризмі з розподілом влади. «Ті країни, які не хочуть, чи не можуть, приєднатися до Заходу, мають конкурувати з ним, нарощуючи власну економічну, військову та політичну потугу», – писав С. Гантінгтон. Однак у зазначених сферах ні Білорусь, ні навіть Росія нічого не можуть протиставити західноєвропейському світу. Адже крах СРСР, як відомо, стався саме внаслідок повної поразки в змаганнях із Заходом в царинах економіки, озброєння, політики та ідеології.

Отже, для України немає реальної альтернативи входженню в європейську сім'ю народів і трансформації у національну державу європейського зразка. Адже сучасній Європі властивий саме національний принцип державотворення, що повинна збагнути державна еліта нових пострадянських країн. Там, де колоніальну еліту, що служила метрополії, змінила національна, яка захищає інтереси своєї країни, спостерігається вихід з кризи (Угорщина, Чехія, Польща, Литва, Латвія, Естонія). В Білорусі продовжує панувати промосковська колоніальна адміністрація. В Україні маємо хитку рівновагу між національною і московоцентричною пострадянською елітами.

Перемога останньої, з її орієнтацією на Москву, небезпечна з трьох причин. По-перше, розпад Російської імперії не завершився, оскільки Російська Федерація утримує

в єдиній централізованій державі багато різних народів, тобто фактично має імперський устрій. Лев Гумільов передрікав, що при її розпаді від Москви відійдуть не тільки національні республіки, а можуть утворитися кілька нових російськомовних етносів: далекосхідний, західносибірський, козацький Передкавказзя. А подальший розпад залишків Російської імперії загрожуватиме дестабілізацією суспільства і новими збройними конфліктами між колишнім Центром та народами, що борються за незалежність. Отже, союз з Росією загрожуватиме Україні втягненням у збройні конфлікти на пострадянському просторі. По-друге, «особливий шлях Росії» – це безперспективний азійський спосіб виробництва, що не може протистояти ринковому європейському і прирікає населення на злидні та безправ'я в азійській деспотії. Фантазії на євразійську тему з орієнтацією на Китай, Японію, Південну Корею абсурдні. Адже східне економічне диво – це прямий результат закорінення західного капіталістичного виробництва на азійському ґрунті. Тому для пострадянських країн немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Західної Європи, що базуються на ринковій економіці і влаштовані за принципом національних держав. По-третє, цивілізаційна орієнтація українства на Захід – це не тільки данина давнім історичним зв'язкам. Можна сказати без перебільшення, що приєднання до цивілізованої Європи є питанням життя чи смерті української нації. Історія переконливо свідчить, що політика етноциду була засадничим принципом існування Російської імперії, починаючи з тотального нищення псково-новгородців Іваном IV і закінчуючи сталінськими голодоморами та путінським «примиренням» Чечні. Якщо на найвищому державному рівні у Кремлі всерйоз обговорювалася перспектива переселення українців до Сибіру для стримування «китайської загрози», то можна не сумніватися, що чергового «єдинення» під патронатом Москви українці не переживуть. Натомість етноцид не властивий сучасній Європі, бо вона існує у формі національних держав, а не уніфікованих централізованих імперій. Отже, європейський вибір – єдина реальна перспектива існування української нації у ХХІ ст.

Швидка інтеграція до цивілізованого Заходу – єдиний шлях самозбереження української нації, гаслом якої повинен стати перефразований заклик М. Хвильового: «Геть від Москви, назад в Європу!» Для України немає альтернативи руху в бік цивілізованих країн Західної Європи, які базуються на ринковій економіці і національному принципі державного устрою. В цьому запорука незалежності України і виживання української нації.

1. *Дорошенко Д. І.* Нариси історії України / Дмитро Дорошенко. – Львів: Видавництво «Світ», 1991. – 574 с. 2. *Залізняк Л. Л.* Від склавинів до української нації / Леонід Залізняк. – К.: Бібліотека українця, 2004. – 256 с. 3. *Залізняк Л. Л.* Цивілізаційний вибір України очима С. Хантінгтона та українців / Леонід Залізняк // Україна в пошуках себе. – К.: Видав. Дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. – С. 47–74. 4. *Огієнко І.* Українська культура / Іван Огієнко. – К.: Фірма «Довіра», 1992. – 140 с. 5. *Тойнбі А. Д.* Дослідження історії / Арнольд Тойнбі. – Т. 1, 2. – К.: Основи, 1995. 6. *Хантінгтон С.* Столкновение цивилизаций / Семюель Хантінгтон. – М.: Изд-во АСТ, 2003. – 606 с. 7. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / Освальд Шпенглер. – М.: Мысль, 1993. – 663 с.